

Προτεσταντικά Ἠθικὰ Εὐρήματα στὴν «Ὁρθόδοξη Ἀνατολή»

Ἀποστόλου Β. Νικολαΐδη*

Ἡ Μία, Ἁγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ στὴν ὁρατὴ τῆς διάστασις ἔπαψε νὰ εἶναι τέτοια μὲ τὴν ἑναρξὴ τῆς δεύτερης χιλιετηρίδας ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅταν ἀποφάσισε σκόπιμα νὰ διασπασθεῖ καὶ νὰ πορευθεῖ στὴν ἱστορία ὡς Δυτικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἢ ὡς Δυτικὸς καὶ Ἀνατολικὸς Χριστιανισμὸς, μὲ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἐπανένωσης νὰ μοιάζει μᾶλλον ἀδύνατο, ἀφοῦ, καθὼς φαίνεται, οἱ λόγοι τῆς διάσπασις ὄχι μόνον δὲν πρόκειται ὑπὸ κανονικὲς συνθήκες νὰ ἐξαλειφθοῦν, ἀλλὰ καὶ θὰ συμβάλουν στὴν περαιτέρω ἐμβάθυνση τῆς σχισματικῆς δυναμικῆς ὄχι μόνον στὴ Δύση ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀνατολή. Αὐτὸ ἀποδείχθηκε περίτρανα στὴν περίπτωσις τῆς διάσπασις τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης καὶ τὴν ἔκτοτε ἀντιθετικὴ πορεία Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ.

Ἡ διάσπασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος ὀδήγησε, ὅπως ἦταν λογικὸ καὶ ἀναμενόμενο, καὶ στὴ διάσπασις τοῦ ἐνιαίου χριστιανικοῦ ἥθους, ἔτσι ὥστε σήμερον νὰ κάνουμε λόγο γιὰ Ρωμαιοκαθολικὴ (*Moraltheologie*), Προτεσταντικὴ καὶ Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἠθικὴ. Καί, ἐνῶ θὰ περιμένε κάποιος μεταξύ τους νὰ ὑπάρχουν κάποια στεγανὰ ὥστε νὰ διασφαλίζεται ἡ ταυτότητα καὶ ἡ ἀκεραιότητα τῆς καθεμιᾶς, παρατηρήθηκε μία κινητικότητα ἀλληλεπιδράσεων, ἡ ὁποία ὀφείλεται κυρίως σὲ ἐκκλησιαστικο-πολιτικούς, ἴσως καὶ κοινωνικούς λόγους. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς κινητικότητος, ὅπως ἦταν φυσικὸ, παρατηρήθηκαν ἠθικὲς προτεσταντικὲς ἐπιρροὲς καὶ στὸν Ὁρθόδοξο ἀκαδημαϊκὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ χῶρον.

* Ὁ Ἀπόστολος Β. Νικολαΐδης εἶναι Καθηγητὴς καὶ Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Τὰ ἐρωτήματα ποὺ ἐπιλέξαμε νὰ ἀπαντήσουμε ἐδῶ εἶναι δύο: α) Μὲ ποιόν τρόπο καὶ γιὰ ποιούς λόγους εἰσέβαλαν προτεσταντικὰ στοιχεῖα στὸν Ἀνατολικὸ Χριστιανισμὸ καὶ β) ποιά εἶναι καὶ πῶς αὐτὰ ἐπηρέασαν τὴ ζωὴ τῶν Ὁρθοδόξων; Πρόθεσή μας εἶναι νὰ ἐπιμείνουμε ἰδιαίτερα στὸ δεύτερο.

1. Ὁ Προτεσταντικὸς ἐμβολισμὸς τῆς Ὁρθοδοξίας

Οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς Μεταρρύθμισης γνώριζαν ἀσφαλῶς τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅταν ὑπογράμμιζαν τὴν αὐθεντία τῆς ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ τὴν ἄρνηση ὑποταγῆς τῆς σ' αὐτήν. Οἱ μαρτυρίες ποὺ ἔχουμε βεβαιώνουν ὅτι ὁ Λούθηρος γιὰ παράδειγμα ὄχι μόνον γνώριζε τὴν Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ποὺ μάλιστα θεωροῦσε ὅτι ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀρχαία Ἐκκλησία, τὴν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων, Βασιλείου καὶ Χρυσοστόμου, ποὺ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν αὐθεντικότητά της¹, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπερασπίστηκε ὅταν τὴν κατασυκοφάντησε ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς θεολόγος Ἔκκιος².

Ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴν μεταξύ τους προσέγγιση ἀνήκει στοὺς ἴδιους τοὺς Προτεστάντες, οἱ ὅποιοι σὲ καμμία περίπτωσι δὲν στόχευαν στὴν ἔνωσι ἀλλὰ στὸ νὰ ἐντοπίσουν στὴν Ὁρθοδοξία ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν – μεταξύ αὐτῶν τὴν ἀνυπαρξία πρωτείου καὶ ἱεροκρατίας.

Αὐτὴ ἡ προσέγγισις ἄλλοτε εἶχε τὸν τύπο τοῦ διαλόγου καὶ ἄλλοτε αὐτὸν τῆς ἐπιβολῆς καὶ τοῦ προσηλυτισμοῦ. Σ' αὐτοὺς τοὺς τύπους προσέγγισις μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε καὶ τὸ πεδίο τῶν προτεσταντικῶν ἐπιδράσεων στὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀντιστοίχων ὀρθόδοξων ἐπιδράσεων στὸν Προτεσταντισμὸ.

Ὑπάρχουν βέβαια καὶ δύο ἄλλα πεδία ἐπιδράσεων: Τὸ ἓνα σχετίζεται μὲ τὴ μαθητεία ὀρθόδοξων θεολόγων σὲ προτεσταντικὲς σχολῆς τῆς

1.Βλ. E. Benz, *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung von der Reformation bis zur Gegenwart*, Freiburg-München 1952, σ. 16.

2. Βλ. σχετικὰ Ἰω. Καρμίρης, *Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων περὶ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1963, σ. 9 κ.ἐξ.

άλλοδαπής, ιδιαίτερα στον γερμανικό χώρο, που ένιωσε οδηγούσε στον εκ-δυτικισμό τους, με προεκτάσεις άλλοτε στον τρόπο οργάνωσης των ορθόδοξων θεολογικών σπουδών και άλλοτε στη δομή και τη στόχευσή τους. Το άλλο έχει να κάνει με τους σύγχρονους όρους επικοινωνίας Δύσεως και Ανατολής (είτε διαπροσωπικής είτε τηλεοπτικής είτε διαδικτυακής επικοινωνίας), συνδυασμένους με το γενικευμένο φαινόμενο έκκοσμίκευσης, που επιτρέπουν –άν δέν επιβάλλουν– αυτόματοποιημένες μορφές δυτικών πολιτισμικών επιδράσεων, εμποτισμένων με θρησκευτικά στοιχεία.

Ο πρώτος θεολογικός διάλογος έγινε με τη διαμεσολάβηση Ελλήνων λογίων με σκοπό να αναδειχθεί το ενδιαφέρον των Ορθόδοξων για τους Μεταρρυθμιστές. Ως κορυφαίο παράδειγμα αναφέρουμε τον Φίλιππο Μελάγχθωνα, στενό συνεργάτη του Λουθήρου, που συνέβαλε ώστε να αρχίσει η ανταλλαγή επιστολών μεταξύ Θεολόγων της Τυβίγγης και του Πατριάρχη Ίερεμίου του Β', με το ενδιαφέρον των θεολόγων να επικεντρώνεται στην ορθόδοξη δικαίωση των απόψεών τους³. Ένας διάλογος που γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο διακόπηκε με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Αυτός ο διάλογος διεξάγεται σήμερα συστηματικά και οργανωμένα στο πλαίσιο της Οικουμενικής Κίνησης που ξεκίνησε και πάλι με πρωτοβουλία των Προτεσταντών στις αρχές του 20ού αιώνα και συνεχίζεται μέχρι τις ημέρες μας με τη συμμετοχή του συνόλου σχεδόν των Ορθόδοξων Έκκλησιών⁴. Σ' αυτόν τον επίσημο διάλογο διαπιστώνονται κάποιες προτεσταντικές επιδράσεις στον ορθόδοξο θεολογικό λόγο, όπως και κάποιες ορθόδοξες επιδράσεις στην προτεσταντική Θεολογία. Εύκολότερα έντοπίζουμε βέβαια προτεσταντικές επιδράσεις που αναφέρονται στην εκκλησιαστική οργάνωση και τη χριστιανική κοινωνική δράση⁵, και οι οποίες ασφαλώς αποτιμώνται θετικά.

3. Χρ. Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα 1992, σ. 114. Για τις πρώτες επαφές Μεταρρύθμισης και Ορθόδοξης Έκκλησίας βλ. ακόμη Ν. Ματσούκας, *Ο Προτεσταντισμός*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 79 κ.έξ.

4. Βλ. Άπ. Β. Νικολαΐδης, *Οί οικουμενικές περιπέτειες του Χριστιανισμού*, Αθήνα 2007, σ. 15 κ.έξ.

5. Βλ. για παράδειγμα την προσπάθεια του Π. Μπρατσιώτη να δημιουργήσει Χριστιανικές Κοινωνικές Κινήσεις κατ' απομίμηση των αντίστοιχων Ρωμαιοκαθολικών και Προτεσταντικών, με σκοπό την αντιμετώπιση του κοινωνικού κακού με την ανάπτυξη

Ὁ ἐκ-δυτικισμὸς τῶν Ἑλλήνων λογίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν ἀρχίζει κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ὀθωμανικῆς Κυριαρχίας⁶. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, τοῦ ὁποίου οἱ ιδέες καὶ ἡ τακτικὴ εἶχαν καθαρὰ δυτικὸ –καὶ ἰδίως προτεσταντικὸ– χαρακτῆρα⁷.

Ἡ δυτικὴ προπαγάνδα⁸ ἀπὸ προτεστάντες μισσιοναρίους⁹, ποὺ ἐμφανίζονται ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, εἶχε ὡς βασικὸ στόχο τὸν «ἐκχριστιανισμό» καὶ τὸν «ἐκπολιτισμό» τῆς Ἀνατολῆς¹⁰. Ἡ ὀργανωμένη, πολυδάπανη καὶ ἐν πολλοῖς ὑπουλη προσηλυτιστικὴ δράση στὴν Ἀνατολὴ περιελάμβανε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν ἀπλοελληνικὴ μετάφραση καὶ διάδοση τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀπὸ τὶς γνωστὲς ὡς Βιβλικὲς Ἐταιρεῖες σὲ μία ἐποχὴ φτώχειας καὶ ἀμάθειας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια συνδυάστηκε μὲ τὴν ἴδρυση μορφωτικῶν ἰδρυμάτων¹¹, τὴ σύμπραξη προτεσταντῶν στὴ συγγραφὴ διδασκτικῶν βιβλίων στὰ πρῶτα ἑλληνικὰ σχολεῖα ἐπὶ Καποδίστρια¹², τὴν ἐξαπάτηση, τὸν ἐκβιασμό καὶ τὴν ἐξαγορὰ συνειδήσεων τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων¹³, τοὺς ὁποίους κατηγοροῦσαν ὡς εἰδωλολάτρες λόγω τῆς λαϊκῆς εὐσέβειας καὶ τῆς ἐπίκλησης τῶν ἁγίων¹⁴, καὶ ἐν τέλει μὲ τὴν ἴδρυση καὶ δράση τῆς Ἑλληνικῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἀθήνα τὸ 1874¹⁵.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κατανοήθηκε ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος ἐκ-δυτικισμοῦ, ἀκριβέστερα «ἐκ-προτεσταντισμοῦ» τῆς Ἀνατολῆς¹⁶, μεταφορᾶς δηλαδὴ τῶν δυτικῶν προτύπων στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή, εἶναι ἡ παιδεία καὶ Ἐκπαίδευση¹⁷. Αὐτὸ ἀρχίζει μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ δυτικοῦ τρόπου

τῶν χριστιανικῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν ὅπως ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἰσότητα, ἡ ἀλληλεγγύη καὶ ἡ ἀγάπη (Ἀπ. Β. Νικολαΐδης, *Κοινωνικὸς Χριστιανισμὸς*, Ἀθήνα 2013, σ. 36 κ.ἑξ.).

6. Χρ. Γιανναρᾶς, *Ὀρθοδοξία καὶ Δύση*, σ. 110 κ.ἑξ.

7. *Στὸ ἴδιο*, σ. 125.

8. Βλ. *στὸ ἴδιο*, σ. 94 κ.ἑξ.

9. Βλ. μεταξὺ ἄλλων Γ. Μεταλληνός, «Ἡ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Δύσις», *Σύναξις* 8 (1983), σ. 23 κ.ἑξ.

10. *Στὸ ἴδιο*, σ. 27 κ.ἑξ.

11. Ἰω. Καρμίρης, *Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς*, I, Ἀθήναι 1937, σ. 279.

12. *Στὸ ἴδιο*, σ. 282.

13. *Στὸ ἴδιο*, σ. 283.

14. Γ. Μεταλληνός, «Ἡ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Δύσις», σ. 28.

15. Ἰω. Καρμίρης, *ὁ.π.*, σ. 301.

16. Γ. Μεταλληνός, «Ἡ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Δύσις», σ. 47.

17. Βλ. *στὸ ἴδιο*, σ. 30 κ.ἑξ.

ὀργάνωσης τῶν θεολογικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα κατ' ἀπομίμηση κυρίως γερμανικῶν προτύπων. Ἡ ἰδέα πραγματοποιεῖται τὸ 1835 ἀπὸ τὸν Maurer¹⁸ μὲ τὴν κρατικοποίηση τῆς θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας. Γιὰ τὴν ἀποτελεσματικώτερη ἐκ-δυτικοποίηση τῆς παιδείας φροντίζει ὁ ἴδιος νὰ ἀποστείλει νέους γιὰ σπουδὲς στὸ Μόναχο. Στὸ μεταξὺ ἰδρύεται ἡ πρώτη Θεολογικὴ Σχολὴ στὴν Ἀθήνα, ἐντεταγμένη στὸ κρατικὸ Ὁθῶνιο Πανεπιστήμιο, μὲ ἀντίστοιχους θεολογικοὺς κλάδους πρὸς ἐκείνους γερμανικῶν πανεπιστημίων (ἐρμηνευτικός, ἱστορικός, συστηματικός καὶ πρακτικός), ἀκολουθώντας τὴν ἴδια παράδοση τοῦ σχολαστικισμοῦ, τοῦ θεολογικοῦ ὀρθολογισμοῦ, τοῦ ἠθικισμοῦ καὶ τοῦ εὐσεβισμοῦ, ποὺ τὴν καθιστοῦσε μία καθαρὰ διανοητικὴ ὑπόθεση καὶ μὲ καθηγητὲς ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι τόσο εὐρωπαϊζοντες ὅσο καὶ κυρίως «γερμανοσπουδαγμένοι». Τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀκαδημαϊκῆς Θεολογίας ἦταν ὅτι ἀποκόπηκε ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ἀπόφοιτοι, ἐκπαιδευτικοὶ καὶ κληρικοί, νὰ μεταδίδουν σὲ σχολεῖα καὶ ναοὺς ἐπὶ δεκαετίες θεολογικὴ γνῶση, ξεκομμένη ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν πορεία ἀρκετὰ πράγματα ἄλλαξαν, ἰδιαίτερα μετὰ ἀπὸ τὸν ἀγιοπατερικὸ ἐμπλουτισμὸ τῆς, ἡ λεγομένη Ἀκαδημαϊκὴ Θεολογία συνεχίζει νὰ ἔχει ἕναν ἐπιστημονικὸ ἀκαδημαϊκὸ χαρακτήρα, διακρίνοντας τὴ γνῶση ἀπὸ τὴν πίστη, ἢ ὁποῖα κάποιες φορὲς στέκεται ἀπέναντι ἢ κριτικὰ ὄχι μόνον στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση ἀλλὰ καὶ στὸ ἐκκλησιαστικὸ βίωμα.

Ἡ σπουδὴ ὀρθοδόξων σὲ Προτεσταντικὲς Θεολογικὲς Σχολὲς ξεκίνησε μὲ τὸν Μητροφάνη Κριτόπουλο, ὁ ὁποῖος μαζὶ μὲ τὶς σπουδὲς του φρόντισε νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ ἐκπροσώπους τοῦ Λουθηρανισμοῦ, τοῦ Καλβινισμοῦ καὶ τοῦ Ἀγγλικανισμοῦ, πρὸς τοὺς ὁποῖους ἀπηύθυνε μάλιστα Ὁρθόδοξη Ὁμολογία Πίστεως, μέσῳ τῆς ὁποίας ἀφ' ἑνὸς ἐπεδίωκε νὰ προσελκύσει προτεστάντες στὴν Ὁρθοδοξία καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἀντικρούσει μὲ διακριτικὸ τρόπο τὶς κακοδοξίες τους¹⁹.

18. Γιὰ ὅσα ἀκολουθοῦν βλ. Γ. Μεταλληνός, «Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἑλληνικῆς καὶ γερμανικῆς Θεολογίας τὸν 19^ο αἰῶνα», *ΕΕΘΣΠΑ*, τ. ΚΗ' (1989), σ. 484 κ.ἑξ. Χρ. Γιανναράς, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση*, σ. 303 κ.ἑξ. Κ. Παπαπέτρου, *Εἶναι ἡ Θεολογία ἐπιστήμη;* Ἀθῆναι 1970, σ. 31 κ.ἑξ.

19. Βλ. Ἰω. Καρμίρης, *ὁ.π.*, σ. 169 κ.ἑξ.

Ὁ ἐκ-δυτικισμός, πού εἶτε ἐπιχειρήθηκε ἀπό τοὺς προτεστάντες εἴτε ἐπιδιώχθηκε ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους, στηρίχθηκε κυρίως στὴ φιλοδυτικὴ προπαγάνδα.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ μποροῦμε νὰ ἐντάξουμε: α) τὴν ἴδρυση τῶν γνωστῶν ὡς Κυριακῶν Σχολείων²⁰ καὶ τὴν κατηχητικὴ τους δράση μὲ πρωταγωνιστὲς τοὺς προτεστάντες μισσιοναρίους, οἱ ὅποιοι γιὰ εὐνόητους λόγους ἐπέλεξαν ὡς τόπο κατήχησης αἴθουσες ἀντὶ γιὰ τοὺς ναοὺς, κάτι πού συνεχίζεται μέχρι καὶ σήμερα, ὄχι βέβαια μὲ κατηχητὲς προτεστάντες ἀλλὰ ὀρθοδόξους, β) τὸ κλείσιμο μοναστηριῶν μὲ πολιτικὴ παρέμβαση καὶ τὴν ἀπομάκρυνση κληρικῶν καὶ μοναχῶν ἀπὸ τὴν Ἐκπαίδευση καὶ γ) τὶς μεταφράσεις δυτικῶν θρησκευτικῶν βιβλίων καὶ τὴν εὐρεῖα κυκλοφορία τους μεταξὺ τῶν ὀρθόδοξων, ὅπως γιὰ παράδειγμα Ὁ Ἄόρατος Πόλεμος, Τὰ πνευματικὰ Γυμνάσματα, Ἄμαρτωλῶν Σωτηρία²¹, ἀλλὰ καὶ χριστιανικῶν ὕμνων καὶ τραγουδιῶν πού συνοδεύουν τὶς κατηχητικὲς ἐκδηλώσεις μέχρι καὶ σήμερα, ἀκολουθώντας ἀντὶ βυζαντινῶν μουσικῶν ρυθμῶν εὐρωπαϊκούς²².

2. Ὁ Προτεσταντισμὸς τῶν Ὁρθοδόξων

Οἱ προτεσταντικὲς ἠθικὲς ἐπιδράσεις ἀναφέρονται τόσο σὲ πτυχεὲς τῆς ἔκφρασης καὶ διδασκαλίας τοῦ χριστιανικοῦ ἥθους ὅσο καὶ στὸν τρόπο πού αὐτὸ βιώνεται ἐκκλησιαστικὰ καὶ κοινωνικὰ. Στὸ ἐρώτημα: ποιὸς συνέβαλε περισσότερο σ' αὐτό, οἱ Προτεστάντες ἢ οἱ ἀποδέκτες ὀρθόδοξοι, δὲν εἶναι τόσο εὐκόλο νὰ ἀπαντήσουμε. Θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ σημειώσουμε ὅτι σὲ ἐπίπεδο ἀκαδημαϊκὸ ἢ καὶ ἐκκλησιαστικὸ οἱ ἐπιλογὲς εἶναι κάπως συνειδητὲς, ἐνῶ στὸν ἀπλὸ λαὸ ἀσυνειδητὲς, καὶ πάντως συμβατὲς πρὸς τὸ γενικώτερο περιβάλλον τῆς ἐκκοσμίκευσης, πού δὲν γνωρίζει γεωγραφικὰ ὅρια οὔτε διακρίνει Ὁμολογίες.

20. Βλ. σχετικὰ Γ. Μεταλληνός, «Ἡ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Δύσις», σ. 43 κ.ἑξ. Ἄπ. Β. Νικολαΐδης, *Κοινωνικὸς Χριστιανισμὸς*, σ. 214.

21. Χρ. Γιανναρᾶς, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση*, σ. 110 κ.ἑξ.

22. Γ. Μεταλληνός, «Ἡ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Δύσις», σ. 51.

Πριν από οτιδήποτε άλλο πρέπει να σημειώσουμε επιγραμματικά ότι η Προτεσταντική Ήθική έχει περίπου τὰ παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Συνδέεται άμεσα με τὸν εὐσεβισμό, τὸν πουριτανισμό, τὸν ατομισμό, τὸν ἠθικισμό, τὸν οἰκονομισμό.

- Ἔχει ὡς πηγή μόνον τὴ Γραφή, ἐνῶ ἀρνείται τὴν ἐκκλησιαστικὴ Παράδοση. Ἡ Γραφή πάνω ἀπὸ ὅλα θεωρεῖται κριτήριο ἀξιολόγησης κάθε παράδοσης²³.

- Δὲν εἶναι προῖον τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ τῆς ατομικῆς πίστεως καὶ σχέσης με τὸν Θεό. Πρόκειται γιὰ μία διδασκαλία τῶν θείων ἐντολῶν.

- Ἀρνείται τὴ συνέργεια πίστεως καὶ ἔργων. Τὰ ἔργα θεωροῦνται μόνον ὡς δείγματα τῆς προορισμένης ἀπὸ τὸν Θεὸ σωτηρίας καὶ ὄχι προϋπόθεσή της.

- Ἠθικὸς ὡστόσο εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀσκεῖ ἀπαρέγκλιτα τὰ καθήκοντα τὰ ὁποῖα ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν κλήση τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἐπάγγελμα ποὺ καὶ πάλι ὁ Θεὸς τοῦ ὄρισε. Ἐν τέλει ἠθικὸς εἶναι ὁ ἐπιτυχημένος.

- Ἠθικὸς εἶναι ἐπίσης αὐτὸς ποὺ χάρι τοῦ ατομικοῦ του συμφέροντος ἐργάζεται, ἀποκτᾶ χρήματα, τοκίζει, κερδίζει καὶ δὲν καταναλώνει ἀλλὰ ἀποταμιεύει γιὰ νὰ ἐπενδύσει. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἄλλωστε καὶ ἡ σχέση τῆς Προτεσταντικῆς Ἠθικῆς με τὸν Οἰκονομικὸ Φιλελευθερισμὸ καὶ τὸν Καπιταλισμὸ.

- Σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο ἠθικὸς εἶναι ὁ δημοκράτης²⁴.

2.1 Ἀκαδημαϊκὲς ἐπιρροὲς

Ὡς πρὸς τὴ χριστιανικὴ Ἠθικὴ σὰν πανεπιστημιακὴ ἐπιστήμη, αὐτὴ ἀκολούθησε μέχρι τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα δυτικὰ πρότυπα, ἀγνοώντας τὴν ἀνατολικὴ ὀρθόδοξη παράδοση ποὺ συνδέει τὸ ἦθος με τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου²⁵. Κύρια χαρακτηριστικὰ της εἶναι ὁ ατομισμὸς, ὁ σχολαστικισμὸς, ὁ νομικισμὸς καὶ ὁ ἠθικισμὸς.

23. Ν. Ματσούκας, ὁ.π., σ. 42.

24. Βλ. περισσότερα Ἀπ. Β. Νικολαΐδης, *Κοινωνικὴ Ἠθικὴ*, Ἀθήνα 2009, σ. 74.

25. Γ. Μεταλληνός, «Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἑλληνικῆς καὶ γερμανικῆς Θεολογίας τὸν 10^ο αἰῶνα», σ. 488.

Θὰ ἀναφέρουμε δύο παραδείγματα: τὸ ἓνα ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ χῶρο καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικὸ-ἐκπαιδευτικὸ.

Ὁ Χρῆστος Ἀνδροῦτσος στὸ γνωστὸ σύγγραμμά του *Σύστημα Ἠθικῆς*²⁶ ἐπιλέγει ἐμφανέστατα προτεσταντικὰ πρότυπα τόσο στὴν ἀρθρωση ὅσο καὶ στὴνπραγματεύση τῶν θεμάτων ποῦ ἐπιλέγει, ἐνῶ ἀγνοεῖ πλήρως τὸν ἀγιοπατερικὸ ἠθικὸ προβληματισμό²⁷. Ἡ Ἠθικὴ του χαρακτηρίζεται γιὰ τὸν ἠθικισμὸ καὶ τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ. Τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ ἔχουν καὶ τὰ προηγηθέντα ἢ ἐπακολουθήσαντα ἐγχειρίδια Χριστιανικῆς Ἠθικῆς²⁸.

Τις ἴδιες ἐπιδράσεις φαίνεται νὰ ἔχει καὶ ὁ (ἅγιος) Νεκτάριος Κεφαλᾶς, Καθηγητῆς στὴ Ριζάρειο Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή, στὸ ἔργο του *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*²⁹, ὁ ὁποῖος μεταξὺ ἄλλων στηρίχθηκε σὲ προηγηθέντα ἐγχειρίδια Ἠθικῆς, ποῦ διακρίνονταν γιὰ τὸν σχολαστικισμὸ, τὸν ἠθικισμὸ καὶ τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ μὲ ἓνα «ἀσαφὲς θεολογικὸ ὑπόβαθρο» ὅχι μόνον ὀρθοδόξων ἀλλὰ καὶ ἑτεροδόξων συγγραφέων³⁰. Δείγμα τῶν δυτικῶν ἐπιδράσεων του εἶναι ἡ υἱοθέτηση τῆς διαίρεσης τῆς Ἠθικῆς κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ προτεστάντη θεολόγου Schleiermacher: ἀγαθοεργία, ἀρετολογία, καθηκοντολογία³¹.

26. Χρ. Ἀνδροῦτσος, *Σύστημα Ἠθικῆς*, Ἀθήνα 1964.

27. Βλ. καὶ τὴν παρατήρηση τοῦ Μ. Φαράντου, *Δογματικὴ καὶ Ἠθικὴ*, Ἀθήνα 1973, σ. 79.

28. Βλ. γιὰ παράδειγμα Π. Δημητρόπουλος, *Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἠθικὴ*, ἐν Ἀθήναις 1970, ὅπου στὸν Πρόλόγὸ του ὁ συγγραφέας ἀναφέρει ὅτι ἀκολουθεῖ τὴ διάταξη τῆς ὕλης τοῦ Χρ. Ἀνδρούτσου. Γ. Γῶγος, *Στοιχειώδης διδασκαλία τῆς πρακτικῆς πίστεως ἥτοι Σύντομος Ἐκθεσις τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1859, ὅπου ἀναπτύσσεται μία ἀρκετὰ ἐκτεταμένη καθηκοντολογία. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ Ἐγχειρίδια τοῦ Θ. Ψυχάρη, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ. Τὰ κυριότερα χριστιανικὰ καθήκοντα*, Ἀθήναι 1961 καὶ Ἡ. Τσιάκου, *Τὸ κατὰ Χριστὸν ἠθικὸν ἰδεῶδες*, Ἀθήναι 1967.

29. Νεκτάριος Κεφαλᾶς, *Ἄπαντα* τ. 4, Ἀθήναι 2010.

30. Νεκτάριος Κεφαλᾶς, *Ἄπαντα* τ. 4, Προλεγόμενα Κ. Κορναράκης, Ἀθήναι 2010, σ. 30 κ.έξ.

31. Στὸ ἴδιο, σ. 54.

2.2 Προτεσταντικά ήθικα κατάλοιπα στην ορθόδοξη εκκλησιαστική ζωή

2.2.1 Ο «ορθόδοξος» εὐσεβισμὸς

Ὁ εὐσεβισμὸς³² εἶναι πέραν κάθε ἀμφισβήτησης γέννημα καὶ θρέμμα τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Συνιστᾷ δὲ τὴν ἐπιτομή του. Ἐμπεριέχει δηλαδὴ ὅλα σχεδὸν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὅπως γιὰ παράδειγμα: Κλειστὲς ομάδες³³ χωρὶς ὀργάνωση³⁴, ἀδελφικὴ ἀγάπη³⁵, «ἔμπρακτὴ ἐνεργητικὴ εὐσέβεια»³⁶, Βιβλισμὸς³⁷, κέντρο ὁ ζωντανὸς Χριστὸς ποὺ ὀμιλεῖ μόνον μέσα ἀπὸ τὴ Γραφή³⁸, ἡ ἀλήθεια βρίσκεται μόνον στὴ Γραφή καὶ ὄχι στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ διανόηση³⁹, ἀτομικισμὸς⁴⁰, ριζοσπαστισμὸς⁴¹, τελειοκρατία⁴², ἐσωτερικοποίηση τῆς πίστεως καὶ συναισθηματικὴ θρησκευτικὴ ἐναντίον τῆς συνήθειας⁴³, παροντοποίηση τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ⁴⁴, προτεραιότητα τῶν λαϊκῶν⁴⁵, γενικὴ ἱερωσύνη τῶν πιστῶν⁴⁶, ἄρνηση τοῦ θεσμικοῦ Χριστιανισμοῦ⁴⁷, ἀγώνας γιὰ ἕναν γνήσιο Χριστιανισμὸ⁴⁸, ἀμφισβήτηση

32. Γιὰ τὴν ἱστορία του βλ. M. Schmidt, *Pietismus*, Stuttgart - Berlin - Köln - Mainz 1972, σ. 12 κ.έξ. Βλ. ἐπίσης Χρ. Γιανναρᾶς, *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, Ἀθήνα 1989, σ. 151 κ.έξ., ὅπου καὶ παλαιότερη βιβλιογραφία.

33. M. Greschat (Hsrg.), *Zur neueren Pietismusforschung*, Darmstadt 1977, σ. 83 κ.έξ.

34. Στὸ ἴδιο, σ. 88 κ.έξ.

35. E. Beyreuther, *Der geschichtliche Auftrag des Pietismus in der Gegenwart*, Stuttgart 1963, σ. 37 κ.έξ.

36. Χρ. Γιανναρᾶς, *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, σ. 152.

37. E. Beyreuther, *ὁ.π.*, σ. 12 κ.έξ.

38. Στὸ ἴδιο, σ. 24 κ.έξ.

39. Στὸ ἴδιο, σ. 28.

40. M. Schmidt, *ὁ.π.*, σ. 90. M. Greschat (Hsrg.), *ὁ.π.*, σ. 84 κ.έξ.

41. M. Schmidt, *ὁ.π.*, σ. 123. Ὁ Καλβίνος δὲν δίστασε νὰ ἀποκλείσει ὡς ἀνάξιους κατὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ Πάσχα (1538) ὅλους τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τῆς θείας κοινωνίας (Δ. Βαλαῆς, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 809).

42. M. Greschat, *ὁ.π.*, σ. 18 καὶ 125.

43. M. Schmidt, *ὁ.π.*, σ. 167.

44. Στὸ ἴδιο, σ. 161.

45. Στὸ ἴδιο, σ. 162. E. Beyreuther, *ὁ.π.*, σ. 41.

46. Στὸ ἴδιο, σ. 40.

47. M. Schmidt, *ὁ.π.*, σ. 167.

48. Στὸ ἴδιο, σ. 11.

τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας, κριτικὴ κατὰ τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ αἶτημα γιὰ ἀνακαίνισή της⁴⁹, ἀντικληρικαλισμός, οὐτοπία: «χριστιανούπολη» ἢ Ἐκκλησία⁵⁰, πρόταση γιὰ μιὰ Ἐκκλησία ὡς ἀδελφότητα τῶν ἀναγεννημένων⁵¹, κοινωνικὴ κριτικὴ⁵², προτάσεις γιὰ ἐπάγγελμα καὶ ἐργασία⁵³, εὐσεβισμὸς ὅχι μόνον στὴν Ἐκκλησία⁵⁴ ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτικὴ, τὴν οἰκονομία⁵⁵ καὶ τὴν κοινωνία⁵⁶. Κοινὸς παρονομαστῆς ὄλων εἶναι ἡ προτεραιότητα στὴν ἠθικὴ ἀντὶ τοῦ δόγματος, ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρας τῆς ἠθικότητος καὶ θρησκευτικότητος, ἡ καθηκοντολογία, ἡ ἄρνηση τῆς διανοητικῆς θρησκευτικότητος.

Ὁ εὐσεβισμὸς πρῶτα εἰσέβαλε στὴ Ρωσικὴ Ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Πέτρου καὶ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ του Μεταρρύθμιση πού συνέβαλε σημαντικὰ στὸν ἐκ-δυτικισμό της. Στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο εἰσῆλθε στὰ χρόνια τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐνισχύθηκε μὲ τὴν προτεσταντικὴ ὀργάνωση τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, ἐνῶ ἐπεκράτησε στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα κυρίως μὲ τὴν ἴδρυση καὶ δραστηριοποίηση τῶν λεγόμενων θρησκευτικῶν Ἀδελφοτήτων στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀφυπνίσουν καὶ νὰ ἀναζωογονήσουν τὴν παραλυμένη χριστιανικὴ ζωὴ τῶν Νεοελλήνων⁵⁷.

2.2.2 Ὁ «ὀρθόδοξος» ἀτομισμὸς

Ὁ ἀτομισμὸς σὰν θεωρία εἶναι σύγχρονη. Ὡς πρακτικὴ ὅμως πάντοτε ἐμφιλοχωροῦσε καὶ ἐπαπειλοῦσε τὶς διαπροσωπικὲς καὶ θεσμικὲς σχέσεις. Ἴσως εἶναι καὶ ἡ βασικὴ αἰτία γιὰ τὴ δημιουργία τῶν κρατῶν ὡς μηχανισμῶν ρύθμισης τῆς σχέσης τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἀτομικοῦ συμφέροντος.

49. M. Greschat (Hsrg.), *Ὁ.π.*, σ. 34 εξ., 224 κ.έξ.

50. K. Aland (Hsrg.), *Pietismus und moderne Welt*, Witten 1974, σ. 141.

51. *Στὸ ἴδιο*, σ. 143 κ.έξ.

52. M. Greschat (Hsrg.), *Ὁ.π.*, σ. 243 κ.έξ.

53. *Στὸ ἴδιο*, σ. 270 κ.έξ.

54. M. Schmidt, *Ὁ.π.*, σ. 150.

55. M. Greschat (Hsrg.), *Ὁ.π.*, σ. 259 κ.έξ.

56. M. Schmidt, *Ὁ.π.*, σ. 144 κ.έξ.

57. Βλ. σχετικὰ Χρ. Γιανναράς, *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, σ. 155 κ.έξ.

Ἡ θεωρία τοῦ ἀτομισμού θέτει στὸ κέντρο τῶν πάντων τὸ ἄτομο. Μὲ τὴν ἐν λόγῳ θεωρία δίδεται προτεραιότητα στὴν αὐτονομία, τὴν ἀνεξαρτησία, τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, τὴν ἀτομικὴ συνείδηση, τὸ ἀτομικὸ συμφέρον καὶ τὴν ἀτομικὴ εὐημερία, ἔναντι τῆς θεονομίας, τῆς ἑτερονομίας, τῆς σχέσης, τοῦ κολλεκτιβισμού, τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, τῆς συλλογικῆς συνείδησης, τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων, τῆς κοινωνικῆς αὐθεντίας, τοῦ κοινοῦ συμφέροντος.

Οἱ θρησκείες κατὰ κανόνα, ἐνῶ ἐπενδύουν στὴν προσωπικὴ σχέση ἀτόμων καὶ θεοτήτων, παρὰ ταῦτα θεμελιώνονται στὴ συλλογικότητα καὶ λαμβάνουν μέτρα ἀπομόνωσης κάθε μορφῆς ἀτομισμού, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ μαγεία ποὺ τὸν εὐνοεῖ.

Ἄν μιλάμε γιὰ τὸν Χριστιανισμό, καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὴν ἀρχαία καὶ ἐνιαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, ὁ ἀτομισμὸς δὲν ἔχει κάποια ὀργανικὴ θέση οὔτε στὴ Βίβλο οὔτε στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἠθικὴ διαστροφὴ τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι θὰ μπορούσε ἄλλωστε νὰ ἐξηγηθεῖ γιὰτί ὁ Μαρξισμὸς, ποὺ δίδει προτεραιότητα στὸν κολλεκτιβισμό, ἐπεκράτησε κυρίως στὴν Ἄνατολή παρὰ στὴ Δύση.

Τὸ φαινόμενο τοῦ ἀτομισμού, κρινόμενο ἀπὸ μία ὀρθόδοξη χριστιανικὴ ὀπτικὴ προσκρούει στὴν ἔννοια τοῦ προσώπου, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς χριστιανικῆς βιοτῆς.

Τὸ πρόσωπο διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀτόμου, ποὺ παραμένει ἐγκλωβισμένο στὴ βιολογικότητά του, γιὰτί δηλώνει τὴν ἀγαπητικὴ σχέση, ἢ ὁποία ἐκφράζεται ὡς αὐθυπέμβαση, θυσία, κίνηση καὶ κατάφαση στὸν ἄλλο.

Ἡ Ἐκκλησία μοιάζει μὲ τὸ σῶμα, ὅπου ναὶ μὲν ὑπάρχουν διαφορετικά (ἀτομικά) μέλη μὲ τὴ δική τους ἀξία λόγῳ τῆς δικῆς τους συμβολῆς στὴν ὀλοκληρωμένη λειτουργία της, ἀλλὰ κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ αὐτόνομα καὶ αὐτοδύναμα. Σὲ αὐτὴν τὴ συνάφεια ἢ σωτηρία δὲν εἶναι ἓνα ἀτομικὸ δικαίωμα ἀλλὰ συνάρτηση τῆς σχέσης τοῦ καθενὸς πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἐκτὸς Ἐκκλησίας, ἐκτὸς δηλαδὴ τοῦ σώματος, δὲν ὑπάρχει σωτηρία.

Κυρίαρχο στοιχείο τοῦ Ὁρθόδοξου χριστιανικοῦ ἥθους εἶναι ἡ ἀσκητικὴ ποὺ ἀκυρώνει τὴ φιλαυτία, τὴν πλεονεξία ἀλλὰ καὶ κάθε ἀτομικὴ ἐπιθυμία⁵⁸.

Οἱ συνέπειες μιᾶς ἀσκητικῆς βιοτῆς εἶναι συγκεκριμένες:

- Ὅ,τι εἶμαι καὶ ὅ,τι ἔχω εἶναι γιὰ τοὺς ἄλλους στὸ ὄνομα τῆς κοινῆς ὠφέλειας⁵⁹.

- Ἐπομένως ἐργάζομαι γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ ὄχι γιὰ μένα. Ἔτσι ἡ ἐργασία δὲν γίνεται αὐτοσκοπός, καταπολεμεῖται δὲ ἡ φιλαυτία καὶ ἡ πλεονεξία⁶⁰.

- Προέχει τὸ συμφέρον τοῦ ἄλλου⁶¹. Τὸ ἀτομικὸ συμφέρον ἀναζητεῖται μόνον στὸ κοινὸ συμφέρον. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ δικό μου δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὸ δικό σου⁶².

- Ἄρνούμαι τὸ θέλημά μου ὑπὲρ τοῦ θελήματος τοῦ ἄλλου. Γι' αὐτὸ εἶμαι ἔτοιμος νὰ ἀδικηθῶ παρὰ νὰ ἀδικήσω. Ἀγωνίζομαι ὅμως γιὰ τὴ δικαίωση τῶν ἄλλων.

- Ἄρκοῦμαι στὰ ἀναγκαῖα, θεωρώντας πὼς τὰ περιττὰ ἀνήκουν στοὺς ἄλλους⁶³. Ἔτσι ἀκυρώνεται στὴν πράξη ἡ ἀποταμίευση, ἡ συσσώρευση πλούτου καὶ ἡ ἰδιοκτησία.

- Δὲν διεκδικῶ δικαιώματα ποὺ συνδέονται μὲ τὸ ἴδιον θέλημα καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον.

- Τέλος, εἶμαι πρόθυμος δοῦλος τῶν πάντων καὶ ὑποτελῆς στὸν καθένα⁶⁴.

58. Βλ. καὶ Χρ. Γιανναράς, *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, σ. 143.

59. «Κοινωνήσεις ἐν πάσιν τῷ πλησίον σου, καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι» (*Ἐπιστολὴ Βαρνάβα* 15,5, ΒΕΠΕΣ 2, 240. Βλ. καὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν* 8, PG 50, 545: «Τὸν γὰρ ἀγαθὸν ἄνδρα, πρὸς τὸ κοινωφελὲς ἅπαντα πράττειν χρή»).

60. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ὅροι κατ' ἐπιτομὴν* 207, PG 31, 1220b: «... ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἀποστόλου παραδεδομένων φανερόν ὅτι τὸ μὲν ἑαυτοῦ ἔνεκεν μεριμνᾶν ἢ ἐργάζεσθαι, παντάπασιν ἀπηγόρευται. Κατ' ἐντολὴν δὲ τοῦ Κυρίου, διὰ τὴν χρεῖαν τοῦ πλησίον μεριμνᾶν καὶ ἐργάζεσθαι σπουδαιότερον χρή».

61. *Α' Κορ.* 10, 24: «Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητεῖτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἐτέρου ἕκαστος».

62. Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Α' Κορ.* 25,4, PG 61, 210.

63. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὸ ρητόν «Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας»* 7, PG 31, 276b. Τοῦ ἰδίου, *Ὅροι* 48,2, PG 31, 768c.

64. Κ. Δεληκωνσταντῆς, *Τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 79.

Ἐνῶ ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα στὴ γνήσια καὶ αὐθεντικὴ βιβλικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση, μὲ τὸν Προτεσταντισμὸ ἐγκαινιάζεται μία ἄλλη λογικὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ χριστιανὸς εἶναι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του, μὴ ὑπακούοντας σὲ καμμία ἐκτὸς αὐτοῦ αὐθεντία.

Ὁ προτεσταντικὸς ἀτομισμὸς θεμελιώνεται ἐκκλησιαστικά, θεολογικά καὶ ἠθικά. Ἐκκλησιαστικά μὲ τὴν ἀποεκκλησιαστικοποίηση τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἡθους. Ὁ πιστὸς δὲν αἰσθάνεται ἢ δὲν ἀντιμετωπίζεται ὡς μέλος ἑνὸς σώματος ποὺ λέγεται Ἐκκλησία, ἀλλὰ ὡς μονάδα ποὺ στέκεται ἀπέναντι στὸν Θεὸ ὡς τέτοια, καταργώντας ὅσους θὰ μπορούσαν νὰ παρεμβληθοῦν διαμεσολαβοῦντες ἀνάμεσα σὲ αὐτὸν καὶ τὸν Θεό, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ Θεοτόκος, οἱ ἅγιοι, κυρίως δὲ τὸ ἱερατεῖο.

Ἡ θεολογικὴ θεμελίωση τοῦ ἀτομισμοῦ ἔχει ὡς ἀφετηρία τὸ γεγονὸς τῆς ἀνθρώπινης πτώσης καὶ τῶν συνεπειῶν της μὲ κύρια τὴν πλήρη ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσεγγίσει Θεότητα καὶ Ἠθικὴ. Ὅλα πλέον ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ θεία Χάρη, ἡ ὁποία ἐπιλέγει ἀπόλυτα αὐτοὺς ποὺ θὰ σωθοῦν καὶ τοὺς ἄλλους ποὺ θὰ στερηθοῦν τὴ σωτηρία. Ἡ ἐπιλογή καὶ ἡ πρόσκληση γιὰ σωτηρία εἶναι ἀτομικὴ. Ὁ προορισμένος νὰ σωθεῖ ἔχει ἀτομικὰ δείγματα τοῦ προορισμοῦ του. Ὁ ἴδιος ὀφείλει νὰ πιστεύει, νὰ ὑπακούει, νὰ ὑποτάσσεται, νὰ δοξάζει καὶ νὰ ἀφιερώνεται μόνον καὶ ἀποκλειστικὰ στὸν Θεό. Τὰ μηνύματα τοῦ Θεοῦ λαμβάνει ἀπευθείας ἀπὸ ἐκεῖνον καὶ ἀπὸ κανέναν ἄλλο.

Ἐδῶ ἀκριβῶς θεμελιώνεται καὶ ἠθικὰ ὁ ἀτομισμὸς, ποὺ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀτομικὴ ἀγιότητα, ἡ ὁποία ἔχει συγκεκριμένες προδιαγραφές. Συνδέεται πρῶτιστα μὲ τὴν πίστη, ἐνῶ φανερώνεται καὶ ἀποδεικνύεται στὴν καθημερινὴ πράξη, ἰδιαίτερα στὸν χῶρο τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος. Ἠθικὸς εἶναι ὁ ἐλεύθερος καὶ ὁ ἀνυπάκουος σὲ αὐθεντίες, δηλαδὴ αὐτὸς ποὺ ἀνήκει στὸν Θεὸ καὶ τὸν ἑαυτό του. Αὐτὸς ποὺ ἐργάζεται μὲ χαρὰ καὶ συνέπεια εἶναι παραγωγικὸς σύμφωνα μὲ τὰ χαρίσματα ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ Θεός, βαδίζει δηλαδὴ μὲ κριτήριο τὴν ἰδιωτικοοικονομικὴ δυνατότητα τοῦ κέρδους, καθὼς γράφει ὁ Μ. Βέμπερ⁶⁵, ἔχει ἐπαγγελματικὲς ἐπιτυχίες καὶ ταυτόχρονα ζεῖ ἀσκητικά, ἀποταμιεύει δηλαδὴ ἀποφεύγοντας ἀπολαύσεις καὶ ἁμαρτίες. Τὸ χροῖμα ποὺ ἀποκοτῶν ἐργάτης καὶ ἐργοδότης δὲν τὸ διαθέτουν γιὰ κοσμικὲς

65. M. Weber, *Προτεσταντικὴ Ἠθικὴ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Καπιταλισμοῦ*, μτφρ. Μ. Γ. Κυπραῖος, Ἀθήνα 1978, σ. 141.

ἀπολαύσεις ἀλλὰ τὸ ἐπενδύουν, καὶ αὐτὸ συνιστᾶ θέλημα Θεοῦ. Ἐδῶ ἀκριβῶς, ὅπως σημειώνει ὁ Βέμπερ, ὁ ἀτομισμὸς ἀποκτᾶ ἕναν ἀπαισιόδοξο χαρακτήρα⁶⁶, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τελικὰ αὐτοκαταργεῖται, ἀφοῦ τὰ κέρδη ποὺ παράγει τὸ άτομο τὰ ἐκμεταλλεύεται τὸ οἰκονομικὸ σύστημα, ὁ Καπιταλισμὸς ἐν προκειμένῳ.

Αὐτὸ εἶναι περίπου τὸ περίγραμμα τοῦ προτεσταντικοῦ ἠθικοῦ ἀτομικισμοῦ, πτυχεὲς τοῦ ὁποῖου πέρασαν καὶ στὸν Ὁρθόδοξο Χῶρο, ὅπου παρατηροῦνται τάσεις ἀτομικῆς εὐσέβειας, ἀξανάμενη ἰδιωτικοποίηση τῶν μυστηρίων, ἔξαρση προσωποκρατικῶν ἐκκλησιαστικῶν συμπεριφορῶν ἀλλὰ καὶ ἀτομικῶν ἐκκλησιαστικοπολιτικῶν δράσεων, ἀκόμη δὲ καὶ δημιουργία πουριτανικῶν ομάδων ποὺ ἀντιστρατεύονται τὸν κρατικὸ Χριστιανισμό⁶⁷.

Ὡς πρὸς τὴν ἀτομικὴ εὐσέβεια, αὐτὴ τροφοδοτεῖται κυρίως: α) ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ κατανοεῖται ἡ προσευχὴ καὶ β) ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ βιώνεται ἡ χριστιανικὴ ζωὴ καὶ δρομολογεῖται ἡ σωτηρία.

Στὴ λεγομένη ἀτομικὴ προσευχὴ ὁ πιστὸς ἀναφέρεται καὶ κοινωνεῖ μὲ τὸν Θεὸ ἀτομικά, ὡς μονάδα, μὴ ἔχοντας δηλαδὴ τὴ συνείδηση ὅτι συνιστᾶ μέλος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, καὶ ἀγνοώντας ὅτι ἡ κατὰ μόνας προσευχητικὴ ἀναφορὰ στὸν Θεὸ ἔχει μόνον τοπικὸ καὶ καθόλου τροπικὸ χαρακτήρα, ἀφοῦ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ κοινωνήσῃ καὶ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν Θεὸ παρὰ μόνον διὰ τοῦ πλησίον, κάτι ποὺ παραπέμπει στὴν κοινὴ λατρεία. Ἔτσι μόνον καθίσταται ἀδύνατη ἡ ὑποκατάσταση τῆς κοινῆς λατρείας ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ, ἂν μπορεῖ βέβαια νὰ ὑπάρξει τέτοια.

Στὴ δεύτερη πηγὴ τῆς ἀτομικῆς εὐσέβειας, τὴν ἀτομικὴ κατανόηση τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀτομικὴ ἐπιδίωξη τῆς σωτηρίας, ὁ πιστὸς διαχειρίζεται ἀτομικά τόσο τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν παθῶν ὅσο καὶ τὸν ἀγῶνα ἀπόκτησης τῶν ἀρετῶν. Πρόκειται γιὰ ἕναν συνδυασμὸ ἔντονου θρησκευτικοῦ συναισθηματισμοῦ, ἐξάντλησης τῆς χριστιανικῆς ζωῆς στὴν ἐπιτέλεση καλῶν ἔργων, ἐπιμέτρησης ἀρετῆς μὲ μία ταυτόχρονη ἀπορριπτικὴ κριτικὴ στάση κατὰ τῶν ἄλλων, ἠθικισμοῦ, τελειοκρατίας, ἐσωστρέφειας καὶ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου παράγοντα δηλώνει τὸ ἀκοι-

66. Στὸ ἴδιο, σ. 92.

67. Γιὰ τὴν πουριτανικὴ ἠθικὴ βλ. J. Rohls, *Geschichte der Ethik*, Tübingen 1999, σ. 325.

νώνητο και εὐνοεῖ τὴ σωτηρία τοῦ ἐγὼ ὡς μονάδας ἐρήμην τοῦ πλησίον και τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος.

Ὡς πρὸς τὴν ἰδιωτικοποίηση τῶν μυστηρίων, αὐτὴ βρίσκει ἀρχικὰ πρόσφορο ἔδαφος στὴν ἀπόσπασή τους ἀπὸ τὴ Θεία Λειτουργία και τὴν κοινὴ λατρεία, γεγονός που δὲν σχετίζεται βέβαια με τὴ Μεταρρύθμιση, διευκολύνει ὅμως τὰ μέγιστα τὴν ἐκκοσμίκευσή τους, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐνεργεῖται και ἡ ἰδιωτικοποίηση.

Ἡ ἰδιωτικοποίηση τῶν μυστηρίων καθίσταται φανερὴ τόσο στὸν τρόπο ὀργάνωσης, συμμετοχῆς και τέλεσής τους ὅσο και στὸν τρόπο ἀξιοποίησής τους. Τὰ μυστήρια παύουν νὰ συνιστοῦν δημόσια γεγονότα που ἀφοροῦν τὸ σύνολο τῆς κοινότητας στὴν ὁποία ἀνήκει ὁ πιστὸς και μεταβάλλονται σὲ γεγονότα κλειστοῦ τύπου. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι μετέχουν σὲ αὐτὰ λίγοι μόνον και κλητοί, με τὸ ὑπόλοιπο σῶμα τῆς ἐνορίας νὰ εἶναι ἀποκλεισμένο. Μὲ ὅρους ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας εἶναι σὰν νὰ διοργανώνουν μία ἐκδήλωση κάποια μέλη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἃς ποῦμε τὰ κάτω ἄκρα, ἐρήμην τῶν λοιπῶν.

Ὡς πρὸς τὶς προσωποκρατικὲς και προσωπολατρικὲς ἐκκλησιαστικὲς συμπεριφορὲς στὸν Ὀρθόδοξο Χῶρο, αὐτὲς σχετίζονται με τὸν τρόπο που συμπεριφέρονται οἱ θεωρούμενοι ὡς χαρισματοῦχοι ἐντὸς και ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ και τὸν τρόπο που χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς πιστοὺς ἢ χαρισματικὴ τους ἐξουσία⁶⁸. Ὡς χαρακτηριστικὸ δείγμα προσωπολατρίας ἀναφέρεται ὁ γεροντισμὸς.

Πρόκειται γιὰ φαινόμενα που εὐνοοῦν τὸν «ἐκκλησιαστικὸ» ἀτομικισμὸ στὴ μορφή κυρίως τῶν ὀμαδοποιήσεων, και λειτουργοῦν σχεδὸν πάντοτε διαλυτικὰ εἰς βάρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Πρόκειται γιὰ γεγονός που δυστυχῶς οὐδέποτε ἀπουσίασε ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου με τὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου μέχρι και σήμερα. Εἶναι ὁ ἴδιος ἀτομικισμὸς που εὐνοεῖ τὴν ὑπαρξὴ χιλιάδων προτεσταντικῶν ὀμάδων ἀλλὰ και τὴν ὑπαρξὴ σχισμάτων ἢ σχισματικῶν τάσεων στὴν Ἀνατολή.

68. Βλ. σχετ. Ἀπ. Β. Νικολαΐδης, *Κοινωνιολογία τῆς θρησκείας*, Ἀθήνα 2007, σ. 127 κ.ἐξ.

Στόν βαθμό λοιπόν πού α) ἡ σωτηρία νοεῖται ὡς καρπὸς τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς προσπάθειας καὶ β) ἡ Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζεται ὡς «ἓνα ἐπιφαινόμενο τῆς ἀτομικῆς δικαίωσης», κατανοεῖται δὲ ὡς συνάθροιση καθαρῶν καὶ ἀναγεννημένων ἀνθρώπων, ὡς «συμπλήρωμα καὶ βοήθημα τῆς ἀτομικῆς θρησκευτικότητος»⁶⁹, δημιουργοῦνται οἱ κατάλληλες προϋποθέσεις γιὰ μία ἀθειστική καὶ ἀντιεκκλησιαστική ἀντίληψη γιὰ τὴ λεγόμενη ἰδιοκτησία τοῦ ἑαυτοῦ μου μὲ τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικά:

- Ἀνήκω στόν ἑαυτό μου καὶ τὸν διαθέτω ὅπως θέλω. Οἱ ἄλλοι ὑπάρχουν γιὰ μένα καὶ ὄχι ἐγὼ γι' αὐτούς.

- Ἐγὼ ἀποφασίζω γιὰ τὴ ζωὴ μου ἐρήμην τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἄλλων.

- Ἐγὼ ὀρίζω τὸν τύπο τῆς ὁμορφιάς, γιὰτι ἐγὼ ἔχω καλύτερα «γυῶστα» ἀπὸ τὴ φύση.

- Ἐγὼ ὀρίζω τὸ φύλο μου καὶ τὸν τρόπο διαχείρισής του.

- Θὰ προχωρήσω ἢ ὄχι σὲ γάμο, ὅταν ἐγὼ θέλω καὶ μὲ τοὺς ὄρους πού ἐγὼ ὀρίζω, κάνοντας τοὺς ἀναγκαίους ὑπολογισμοὺς στὸ ὄνομα τοῦ ἰδίου συμφέροντος. Μὲ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ κατανοῶ καὶ ρυθμίζω καὶ τὰ τῆς συζυγίας. Μὲ τοὺς ἴδιους ὄρους ἐγὼ ἀποφασίζω γιὰ πόσο καιρὸ θὰ κρατήσει ὁ γάμος, ὅπως ἐγὼ ἀποφασίζω καὶ γιὰ τὸ διαζύγιο.

- Θὰ τεκνοποιήσω ὅπως, ὅταν καὶ ὅσο ἐγὼ (ἢ ἐμεῖς) θέλω(ουμε).

- Ἐγὼ ἀποφασίζω ἂν καὶ ποιοὶ θὰ ἔλθουν στὴ ζωὴ καὶ ποιοὶ ὄχι, ἀνάλογα μὲ τὸ ἀτομικὸ μου συμφέρον.

- Ἐγὼ ἀποφασίζω γιὰ τὸ φύλο καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνθρώπου πού ἐγὼ θὰ φέρω στὴ ζωὴ.

- Θὰ πεθάνω ὅταν καὶ ὅπως ἐγὼ θέλω (ἐξατομίκευση τοῦ θανάτου). Ὁ θάνατος ἀπὸ δημόσιο κοινοτικὸ γεγονὸς μεταβάλλεται σὲ ἀτομικό.

- Ἐγὼ ὀρίζω τὴ διαθήκη μου ἀνάλογα μὲ τὰ συμφέροντά μου. Κληροδοτῶ μετὰ θάνατον, ὅταν δὲν τὰ χρειάζομαι.

- Ἐγὼ ὀρίζω τὰ μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο, ἂν δηλαδὴ θὰ ταφῶ ἢ ἂν θὰ καῶ.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι δείγματα ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν κατάφερε νὰ ἀποβάλλει τὴν ἀτομικότητα ὡς τρόπο ζωῆς τῶν σύγχρονων χριστιανῶν, προβάλλοντας τὴν ἀγάπη ὡς τρόπο κοινωνικῆς συμβίωσης μὲ τὴν προτεραιότητα νὰ δίδεται στὸ ἐμεῖς καὶ ὄχι στὸ ἐγώ.

69. Χρ. Γιανναράς, *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, σ. 163.

2.2.3 «'Ορθόδοξος» ήθικισμός

Ὁ ήθικισμός (ή ή ήθικολογία) συνδέεται άμεσα με τον εϋσεβισμό και τον άτομισμó και γι' αυτό είναι επίσης γέννημα και θρέμμα προτεσταντικό. Ήθικισμός σημαίνει εν τέλει άπολυτοποίηση τής Ήθικής. Κύριος έκφραστής είναι ó Γερμανός φιλόσοφος Κάντ, ó όποιος έπεδίωξε την έξάντληση του θρησκευτικού στο ήθικό, σε βαθμό μάλιστα που οί θείες έντολές να έρμηνεύονται και να κατανοοϋνται μόνον ως ήθικές. Με άλλα λόγια ή θρησκεία είναι έδω για να αναγνωρίζει τά ήθικά καθήκοντα ως θεία προστάγματα⁷⁰.

Ή ήθικοποίηση του Χριστιανισμού έπιχειρήθηκε άρχικά με την ήθική έρμηνεία τής Βίβλου, με σκοπό τή δημιουργία ενός κώδικα ήθικής συμπεριφοράς. Και έπειδή αυτό είναι κάπως δύσκολο να στηριχθεί στην Καινή Διαθήκη, μετατίθεται τó κέντρο βάρους στην Παλαιά Διαθήκη, ιδιαίτερα δέ στον Δεκάλογο, με την αίτιολογία ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βάση για την ταύτιση τόσο νομιμότητας και ήθικότητας, όσο και ήθικότητας και θρησκευτικότητας⁷¹, δίδοντας έτσι τροφή τόσο στον νομικισμó όσο και στον ήθικισμó.

Πρώτο και βασικό χαρακτηριστικό ένός ήθικοποιημένου Χριστιανισμού είναι ή άποκοπή τής Ήθικής από τó δόγμα, τó όποιο αντιμετωπίζεται κυρίως ως μία θεωρητική γνώση, ξένη προς τή ζωή⁷², και ή ύπερτίμηση τής Πρακτικής Ήθικής με άποτέλεσμα την άπομάκρυνση του Θεού από τον κόσμo και την ανθρώπινη καθημερινότητα, κάτι που διετύπωσε σαφέστερα και όξύτερα ή προτεσταντικής έπινόησης «Θεολογία Θανάτου του Θεού»⁷³. Έτσι είναι δυνατόν να ισχυρίζεται κάποιος ότι είναι χριστιανός αλλά χωρίς Χριστό. Με τον τρόπο αυτό έξηγείται άλλωστε ή δυσαρμονία μεταξύ του μεγάλου ποσοστού όσων δηλώνουν στην Ελλάδα Όρθόδοξοι (περίπου 97%) και του προβληματικού τρόπου βίωσης τής όρθοδοξίας τους στην πράξη.

Υπό αυτές τις συνθήκες λοιπόν ή χριστιανική ζωή έχει ως άφετηρία μία άπέραντη καθήκοντολογία, ένw έξαντλείται σε ήθικές πράξεις,

70. Βλ. J. Rohls, ό.π., σ. 424.

71. Γ. Μεταλληνός, «Ή κατά την Ανατολήν Δύσις», σ. 33.

72. Βλ. για παράδειγμα Χρ. Άνδροϋτσος, ό.π., σ. 122.

73. Βλ. περισσότερα Άπ. Β. Νικολαΐδης, *Κριτική Θεολογία*, Άθήνα 2002, σ. 9 κ.έξ.

καὶ ὄλο αὐτὸ θεωρεῖται ὅτι ἀρκεῖ γιὰ τὴ σωτηρία⁷⁴, ἡ ὁποία ὡστόσο κατανοεῖται ὡς ἀτομικὸ γεγονός ἠθικοποίησης καὶ ὄχι ὡς ἔνταξη καὶ μετοχή στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα⁷⁵. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ Ἡθική, ἐγκλωβισμένη στὸν ἀνθρωποκεντρισμό, στοχεύει στὴ δημιουργία ἐνὸς καλοῦ, ἐνάρετου καὶ ἐπιτυχημένου ἀνθρώπου. Ἡθικὸς ἐν προκειμένῳ εἶναι ὁ ἀπηλλαγμένος κυρίως ἀπὸ σαρκικὰ ἀμαρτήματα, αὐτὸς ποὺ ἔχει συγκεκριμένα ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ στὴν ἐνδυμασία, τὴν κόμμωση, τὴ βιάδιση κ.ἄ., αὐτὸς ποὺ φροντίζει μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἐξωθεν καλὴ μαρτυρία. Ὅλα αὐτὰ διασφαλίζουν τὸ δικαίωμα τῆς αὐστηρῆς κριτικῆς ἐναντι τῶν ἄλλων.

Μία ἀπὸ τὶς βασικὲς προεκτάσεις τοῦ ἠθικισμοῦ εἶναι ὁ λεγόμενος κοινωνισμός⁷⁶. Ἐδῶ ἡ ἀγάπη χάνει τὸ θεανθρωπολογικὸ περιεχόμενό της καὶ ἀποκτᾶ ἕναν ἀνθρωποκεντρικὸ καὶ κοινωνιοκεντρικὸ χαρακτήρα. Περιπίπτει στὸν ἀγαπισμὸ καὶ μετατρέπεται σὲ καθῆκον (Κάντ) ἢ σὲ μία ἀφηρημένη ἔννοια, ὅπως ὅτι «δὲν πρέπει κανεὶς νὰ πεινᾷ»⁷⁷ κ.λπ. Εἶναι μία ἀγάπη ὄχι στὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ στὸ ὄνομα τοῦ πλησίον, ὠφελμιστικὸ χαρακτήρα. Τελικὰ ἡ ἀγάπη καταντᾶ συναίσθημα, ἐκκοσμικεῖται, γι' αὐτὸ καὶ δὲν δύναται πλέον νὰ εἶναι ἐνοποιητικὴ. Χρησιμοποιεῖται μάλιστα ὡς μέσο κυριαρχίας. Στὴν ἱστορικὴ πορεία –κυρίως τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ– ἀσκήθηκε βία χάριν τῆς ἀγάπης. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἠθικοποίησης τῆς ἀγάπης εἶναι ἡ ταύτιση της μὲ τὸν ἔρωτα⁷⁸, μία ἀντίληψη ποὺ ἰσχύει γιὰ τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν σύγχρονων Ὁρθόδοξων.

2.2.4 «Ὁρθόδοξος» οἰκονομικὸς ὀρθολογισμὸς

Ὁ Λουθηρανισμὸς ξεκίνησε ἀνορθολογικά. Ἀντιδρώντας στὸν Καθολικὸ σχολαστικισμὸ, ἀντιστάθηκε στὸν ἐξορθολογισμὸ τῆς πίστεως,

74. Βλ. καὶ Ν. Ματσούκας, ὁ.π., σ. 115.

75. Χρ. Γιανναρᾶς, Ὁρθοδοξία καὶ Δύση, σ. 394.

76. Ν. Ματσούκας, ὁ.π., σ. 183.

77. Μ. Horkheimer, *Gesammelte Schriften*, Hrsg. von A. Schmidt / G. S. Noerr, Frankfurt a.M. 1985-1996, Bd 7, σ. 184.

78. Βλ. περισσότερα Άπ. Β. Νικολαΐδης, *Προβληματισμοὶ χριστιανικοῦ ἥθους*, Ἀθήνα 2002, σ. 134.

προχωρώντας, από μία άλλη σκοπιά, στη διάσπαση πίστης και γνώσης. Ἡ αὐτονομημένη πίστη ὁδήγησε στὴν πνευματοκρατία καὶ σὲ διϋσμούς, ὅπως ἐπέκεινα καὶ ἐνταῦθα, φύση καὶ Χάρη, Θεὸς καὶ κόσμος, ἰδιαίτερα στὸ πλαίσιο τῆς γνωστῆς ὡς Διαλεκτικῆς Θεολογίας (K. Barth). Ὁ Προτεσταντισμὸς ἀφαιρεῖ τὴ δυνατότητα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη νὰ ἔχει τὴν πρωτοβουλία, δημιουργώντας ἔτσι ἓνα πεδίο ἀντιπαράθεσης μὲ τὴν αὐτονομημένη πλέον γνώση ποὺ ἐπιδιώκει τὴν κυριαρχία της στὴν πίστη. Ἡ ἐν λόγῳ ἀπομόνωση τῆς γνώσης ὁδήγησε στὸν διαχωρισμὸ της ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸν χωρισμὸ τῆς καθημερινότητος ἀπὸ τὴ θρησκεία⁷⁹.

Στὴν πράξη ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνορθολογικότητα συνέβαλε στὴ δημιουργία ἐνὸς ὀρθολογικοῦ μηχανισμοῦ ποὺ ὁδήγησε τὴν κοινωνία στὴ βαρβαρότητα⁸⁰. Ἡ δυνατότητα τῆς Χάριτος νὰ παρεμβαίνει ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου στὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ πράγματα καὶ ἡ σύνδεση τῆς ἐξουσίας τῶν ἀρχόντων μὲ τὴν ἐξουσία τοῦ Θεοῦ ἐπέβαλαν τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ στοὺς ἄρχοντες⁸¹. Ὁ Θεὸς μετετρέπη σὲ ὄργανο ἐξυπηρέτησης τῆς κυριαρχίας τῶν ἰσχυρῶν. Ἡ σύνδεση δὲ θεϊκῆς καὶ πατρικῆς ἐξουσίας συνέβαλε στὴ διατήρηση τῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας⁸². Αὐτὴ ἡ σύμπραξη θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας ὁδήγησε στὴ μετατροπὴ τῆς θρησκείας σὲ ἐξουσία, καὶ τῆς ἐξουσίας σὲ θρησκεία.

Ἐπομένως, ἀνεπτύχθη μία νέα μορφή κοινωνικοῦ ὀρθολογισμοῦ, στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ὁποῖου συνέβαλε καὶ ὁ Προτεσταντισμὸς παρὰ τὴν ἀνορθολογικότητά του. Ἔτσι, ἐνῶ ἀρχικὰ ἀπαξίωσε τὴ λογικὴ, τὴν ὁποία ὁ Λούθηρος ἀποκαλοῦσε πόρνη⁸³, προώθησε τὴ λογοκρατία. Συμμάχησε μὲ τὸ οἰκονομικὸ σύστημα καὶ τὴν αὐξημένη ἐξάρτηση τῶν πιστῶν ἀπὸ τὰ πράγματα. Ἡ κυριαρχία τοῦ τεχνοκρατικοῦ λόγου γιὰ παράδειγμα εἶναι ἔργο τοῦ Προτεσταντισμοῦ.

79. M. Horkheimer, ὀ.π., Bd. 7, σ. 235.

80. Στὸ ἴδιο, ὀ.π., Bd. 5, σ. 42-43.

81. Στὸ ἴδιο, ὀ.π., Bd 3, σ. 380.

82. Στὸ ἴδιο, σ. 394-395.

83. H. Bornkamm, *Luthers geistige Welt*, Gütersloh 1960, σ. 76.

Με τὴν καθοριστικὴ σχεδὸν παρέμβαση τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἡ θρησκεία μετετρέπη σὲ οἰκονομικὸ παράγοντα⁸⁴, θεμελιώνοντας θεολογικὰ οἰκονομικὲς πρακτικὲς ὅπως ἡ ἀποταμίευση καὶ ἡ ἰδιοκτησία. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ εὐσεβισμὸς ἐπηρέασε τὸν καπιταλισμὸ καὶ τὸν οἰκονομικὸ φιλελευθερισμὸ.

Ἡ θεωρία γιὰ τὸν ἀπόλυτο προορισμὸ καθιστᾷ τὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα αὐτοσκοπὸ. Εὐλογημένος ἀπὸ τὸν Θεὸ εἶναι ὁ ἀποδοτικὸς στὴν ἐργασία, τὴν παραγωγή κέρδους, τὴν ἀποταμίευση. Ὅλο αὐτὸ αὐξάνει τὸ αἶσθημα τῆς αὐτοπεποιθήσεως καὶ τῆς ἀξιότητος. Τὸ μὲν ἱερατεῖο ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ καταστῆ βασικὴ οἰκονομικὴ δύναμη, οἱ δὲ πιστοὶ αἰσθάνονται ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποτάσσονται στὸν κόσμῳ τῆς οἰκονομίας. Ὁ πιστὸς δὲν ἐργάζεται γιὰ τὴ σωτηρία του ἀλλὰ γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ του δύναμη. Καὶ ὅλο αὐτὸ συνδέεται μὲ τὴ σωτηρία του.

Ὡς πρὸς τὴ θρησκεία, αὐτὴ μεταβάλλεται σὲ ἐργαλεῖο τῆς οἰκονομίας καί, σύμφωνα μὲ τὸν θεμελιωτὴ τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης Μ. Χόρχαϊμερ, δίδεται ἡ εὐκαιρία στὸ ἐμπορικὸ σύστημα μὲ τὴν ἐμπλοκὴ του στὸ ἐροτολόγιο καὶ τὰ τυπικὰ νὰ ἀναπτύσσει καὶ νὰ ἐπεκτείνει τὶς οἰκονομικὲς του δραστηριότητες⁸⁵. Παρατηρήθηκε δὲ τὸ φαινόμενο νὰ πανηγυρίζουν οἱ οἰκονομικὲς δυνάμεις γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς θρησκείας κατόρθωσαν νὰ ὑποτάξουν τὶς μᾶζες⁸⁶.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐμπειρία γιὰ τὶς θρησκευτικὲς καὶ οἰκονομικὲς προεκτάσεις τῆς Προτεσταντικῆς Ἠθικῆς στὸν Δυτικὸ Κόσμο. Τὸ ἐρώτημα ἐν προκειμένῳ εἶναι τί ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἔχει παρεισφρήσει καὶ στὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή καὶ ἔχει ἐπηρεάσει τὴ ζωὴ τῶν Ὁρθοδόξων, ὥστε νὰ ὀμιλοῦμε γιὰ ἕναν «ὀρθόδοξο» κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ ὀρθολογισμό, ποῦ σὲ καμμία περίπτωσι δὲν ἀντιστοιχεῖ στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοσι, ἀφοῦ ὡς κύρια χαρακτηριστικὰ του εἶναι τὰ ἀκόλουθα⁸⁷:

84. Βλ. περισσότερα Ἄπ. Β. Νικολαΐδης, *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, Ἀθήνα 2007, σ. 212 κ.ἐξ.

85. Μ. Horkheimer, ὁ.π., Bd 14, σ. 215.

86. Ὁ ἴδιος, ὁ.π., Bd 6, σ. 394.

87. Μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ βρεῖ περισσότερα καὶ ἀναλυτικότερα στὸ Ἄπ. Β. Νικολαΐδης, *Κοινωνικὴ Ἠθική*, Ἀθήνα 2009, σ. 344 κ.ἐξ.

- Ἡ κατὰ περίπτωσιν δημιουργία καὶ λειτουργία ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν (προσκυνήματα, μοναστήρια) ὡς ἰσχυρῶν οἰκονομικῶν παραγόντων μὲ σημαντικὲς ἐπιχειρηματικὲς δραστηριότητες.

- Ἡ συσσώρευση ἐν πολλοῖς ἀνενεργῆς καὶ ἀνεκμετάλλευτης ὑπὲρ τῶν ἐνδεῶν ἐκκλησιαστικῆς ἢ μοναστηριακῆς περιουσίας, παρὰ τὴν ἀρχαία πρακτικὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἢ ἐν λόγῳ περιουσία οὔτε ἔπρεπε νὰ ἀπουσιάζει ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ λιμνάζει⁸⁸.

- Ἡ ἀπολυτοποίηση τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα ἔναντι ὄλων τῶν λοιπῶν πτυχῶν τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημόσιου βίου μὲ ἄμεσες ἐπιδράσεις στὴ ζωὴ τῶν Ὁρθοδόξων σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Πρόκειται γιὰ ἀπολυτοποίηση ποὺ σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο ἐπιτρέπει στὴν Οἰκονομία νὰ εἶναι ὁ ἀπόλυτος κυρίαρχος ὄλων τῶν λοιπῶν θεσμῶν, ἀκόμη καὶ τῆς Πολιτικῆς. Βασικὸ σύνθημα τῆς καθημερινότητος καὶ τῶν Ὁρθοδόξων εἶναι: «ὅλα γιὰ τὸ χρήμα». Σπουδάζω γιὰ τὸ χρήμα, ἐργάζομαι γιὰ τὸ χρήμα, ζῶ γιὰ τὸ χρήμα, προσεύχομαι γιὰ τὸ χρήμα, ὄχι βέβαια στὸ ὄνομα τῶν ἀναγκῶν τοῦ πλησίον, ἀλλὰ στὸ ὄνομα τοῦ ἀτομικοῦ εὐδαιμονισμοῦ⁸⁹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι ξεπέρασαν ἀκόμη καὶ τὸν Προτεσταντισμὸ, ποὺ εἶναι ἀντίθετος στὴν ὑπερκατανάλωσιν καὶ τὸν εὐδαιμονισμὸ.

- Ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐργασία ὡς ἐνὸς βιοποριστικοῦ παράγοντα καὶ ὄχι ὡς μέσου διακονίας τῶν ἀναγκῶν τοῦ πλησίον. Ἐργάζομαι γιὰ τὸν ἑαυτό μου καὶ τὶς ἀνάγκες μου. Ἀπομονώνω τὸ ἀτομικὸ μου συμφέρον στὸν χῶρο τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὸ κοινὸ συμφέρον. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ὁ τρόπος δημιουργίας, λειτουργίας καὶ δράσης τῶν συνδικάτων στὴν Ἑλλάδα.

- Ἡ συμφιλίωσις Θεοῦ τῆς πίστεως καὶ Θεοῦ τοῦ χρήματος (Μαμωνᾶ) παρὰ τὶς ἐκ διαμέτρου ἀπόψεις τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Πατέρων⁹⁰. Ἔτσι μπορεῖ κάποιος νὰ εἶναι ταυτόχρονα καὶ φιλόθεος καὶ φιλοχρήματος.

88. Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Περὶ ἱερωσύνης* 11, PG 48, 656.

89. Γιὰ τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενον τῆς προσευχῆς, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι οἱ δεήσεις πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι γιὰ ὅλους καὶ ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτό μας βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Ματθ.* 19, 4, PG 57, 278.

90. Βλ. *Ματθ.* 6,24. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, στὸ Ἀνωτίου Μοναχοῦ, *Περὶ πλουσίων*, PG 136, 888c.

- Ἡ ἀπιστία στὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀγωνιώδης μέριμνα ὄχι γιὰ τὴν κάλυψη τῶν σημερινῶν ἀναγκῶν, ὅπως στὴν Κυριακὴ Προσευχή καὶ τὴ σκέψη τῶν Πατέρων σαφῶς ἀναφέρεται, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ μέλλοντος. Ἔτσι αἰτιολογεῖται ἠθικὰ ἡ ἀποταμίευση καὶ ἡ δημιουργία ἰδιοκτησίας, παρὰ τὴν ἐπίσης σαφῆ διευκρίνιση τῶν Πατέρων ὅτι ὅλα τὰ ἀγαθὰ δόθηκαν ἄνωθεν ὡς κοινὰ καὶ ἐπομένως κανεὶς δὲν δικαιούται νὰ συμπεριφέρεται ὡς κάτοχος ἀλλὰ ὡς διαχειριστής, ὅτι τὸ περισσεύμα τοῦ ἐνὸς ταυτίζεται μὲ τὸ ὑστέρημα τῶν ἄλλων⁹¹.

- Ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸν δανεισμὸ καὶ τὸν τοκισμὸ. Δανεῖζομαι, ἐνῶ ἀδυνατῶ νὰ τὰ ἐπιστρέψω, καὶ δανεῖζω μὲ τὴν ἀπαίτηση νὰ μοῦ ἐπιστραφοῦν, καὶ μάλιστα ἐντόκως. Πρακτικὲς καὶ ἀντιλήψεις ἐντελῶς ξένες στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση, ὅπου ὁ δανεισμὸς σὲ ἄλλους εἶναι ὀφειλή, ὁ δανεισμὸς ἀπὸ μέρους τῶν φτωχῶν λογίζεται ὡς ἀνόητος καὶ ἀπαράδεκτος⁹², ὁ τόκος χαρακτηρίζεται ἀπάνθρωπος⁹³ καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια πλεονεξία καὶ εἰδωλολατρία⁹⁴.

- Ὁ ἐξορθολογισμὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλεημοσύνης. Ἀγαπῶ αὐτὸν ποῦ μὲ ἀγαπᾷ, ἐνῶ ἐλεῶ μὲ προϋποθέσεις καὶ προαπαιτούμενα. Πρῶτα ἐξετάζω τὸν φάκελο κάποιου (ἂν ἔχει ἀνάγκες ἢ περιουσία) καὶ κατόπιν προσφέρω. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση, στὴν ὁποία ὑπογραμμίζεται τὸ εὐμετάδοτο καὶ τὸ ἀπροϋπόθετο τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλεημοσύνης⁹⁵.

91. Βλ. περισσότερα Ἄπ. Β. Νικολαΐδης, «Ἀπὸ τὴν Οἰκονομία στὴν Εἰδωλολατρία», *Θεολογία* 83, 4 (2012), σ. 63 κ.ἐξ., ὅπου καὶ σχετικὲς ἀγιοπατερικὲς παραπομπές.

92. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εἰς Ψαλμ.* 14,2, PG 29, 272c.

93. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εἰς Ψαλμ.* 14,5, PG 29, 277c. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 16,18, PG 35, 957c. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν* 3, PG 44, 672b. Τοῦ ἰδίου, *Κατὰ τοκιζόντων* 3, PG 46, 436b.

94. Βλ. π.χ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Ματθ.* 4, PG 57, 53.

95. Βλ. γιὰ παράδειγμα Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Λάζαρον* 2,5, PG 48, 989. Βλ. καὶ ΕΡΜΑ, *Ποιμὴν* 2, 4, ΒΕΠΕΣ 3, 52: «Πᾶσιν δίδου, πᾶσιν γὰρ ὁ Θεὸς δίδοσθαι θέλει ἐκ τῶν ἰδίων δωρημάτων». Γιὰ περισσότερα βλ. καὶ Ἄπ. Β. Νικολαΐδης, *Δόγματα καὶ Κοινωνία*, Ἀθήνα 2009, σ. 250 κ.ἐξ.

Ἀντί Ἐπιλόγου

Μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ μποροῦμε σήμερα νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι τὰ σύνορα μεταξὺ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ χριστιανικοῦ τρόπου σκέψης καὶ ζωῆς ἔχουν ἤδη παραβιασθεῖ σὲ σημεῖο μάλιστα ποὺ ἓνας ἀπλὸς χριστιανὸς νὰ δυσκολεύεται νὰ διακρίνει τὸ ἑτερόδοξο ἀπὸ τὸ ὀρθόδοξο, ἰδιαίτερα στὸν τομέα τῆς Ἠθικῆς, καὶ μάλιστα ὅταν τὸ ἑτερόδοξο ταιριάζει περισσότερο στὴν ἀμαρτωλὴ φύση μας (καὶ ἐννοῶ ἐδῶ κυρίως τὸν ἀτομισμὸ) ἀπὸ ὅ,τι τὸ ὀρθόδοξο.

Ὁ σκοπούμενος ἀρχικὰ ἐκ-προτεσταντισμὸς τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς, ἰδιαίτερα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, προφανῶς δὲν πραγματοποιιήθηκε γιὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους. Ὡστόσο ὅλη αὐτὴ ἡ προτεσταντικὴ κινητικότητα κατόρθωσε νὰ ἀλλοιώσει ἢ καὶ νὰ μεταλλάξει τὴν ὀρθόδοξη θρησκευτικὴ φύση, ἐνῶ ἄφησε ἀνεξίτηλα τὰ ἴχνη τῆς⁹⁶ τόσο σὲ θεολογικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ, ὅσο καὶ σὲ ἠθικὸ καὶ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο. Μποροῦμε ἐδῶ νὰ ἀναφέρουμε τὴν θρησκευτικοποίηση ἢ καὶ τὴν ἀποθρησκευτικοποίηση τῆς χριστιανικῆς ζωῆς (καὶ τὰ δύο ὑπαρκτὰ στὸν Προτεσταντικὸ χῶρο), τὴν κρατοῦσα ἀντίληψη γιὰ ταύτιση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ ἱερατεῖο, καθὼς καὶ τὴν ταύτιση λειτουργοῦ καὶ λειτουργήματος, τὶς λαϊκοκρατικὲς τάσεις μὲ παράλληλη κριτικὴ στὸ ἱερατεῖο, τὰ αἰτήματα γιὰ κάθαρση τῆς Ἐκκλησίας, τὶς φωνὲς γιὰ χωρισμὸ καὶ αὐτοδυναμία ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμικῆς ἐξουσίας (χωρισμὸς Κράτους καὶ Ἐκκλησίας) μὲ τὸ ἐπιχείρημα τῆς πλήρους διαφορετικότητας παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ οἱ δύο δόθηκαν ἀπὸ τὸν Θεό⁹⁷, τὴν ἔλλειψη ἐνοριακῆς συνείδησης, τὴν ἀνυποληψία τῆς ἀνάγκης τοῦ ἐκκλησιασμοῦ, τὸν ἐντονο θρησκευτικὸ συναισθηματισμὸ, τὶς πουριτανικὲς ἀντιλήψεις καὶ πρακτικὲς, τὴν παθητικότητα καὶ κυρίως τὴν ἀδιαφορία στὸ κεφάλαιο τῆς σωτηρίας κ.ἄ.

Ὅσο γιὰ τὶς μεταπτυχιακὲς σπουδὲς Ὀρθοδόξων στὴ Δύση κατὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα, αὐτὲς δὲν συνεπάγονται αὐτόματα καὶ τὴν ἐκ-δυτικοποίησή τους. Ἡ καταφυγὴ σὲ ἑτερόδοξες σχολὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ δὲν ὀφειλόταν κατὰ κύριο λόγο σὲ κάποια φιλοδυτικὴ διάθεση ἀλλὰ ἀφ' ἑνὸς στὴν

96. Γ. Μεταλληνός, «Ἡ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Δύσις», σ. 53.

97. Βλ. καὶ Ν. Μαρτσούκας, ὁ.π., σ. 31, 34.

τεράστια πρόοδο τῆς ἐκεῖ θεολογικῆς ἔρευνας καὶ ἐπιστήμης, σὲ καιροὺς ποὺ ἡ Ὀρθόδοξη Ἀνατολή ἦταν ὑπὸ Ὀθωμανικὴ ἢ ἀριστερὴ ἀθεϊστικὴ Κυριαρχία, καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν ἔλλειψη δυνατότητας τέτοιων σπουδῶν στὶς Θεολογικὲς Σχολὲς τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἐπιρροὲς ποὺ δεχθήκαμε ὅσοι ἀπὸ ἐμᾶς σπούδασαν στὴν Ἀλλοδαπὴ ἐντοπίζονται κυρίως σὲ ζητήματα ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας καὶ ἔρευνας καὶ οὐδόλως σὲ ζητήματα ταυτότητας. Θὰ λέγαμε μάλιστα ὅτι ἡ ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνωριμία μὲ τὸν δυτικὸ θεολογικὸ καὶ ἠθικὸ προβληματισμὸ μᾶς ἀνάγκασε νὰ ὀδηγηθοῦμε ἀσφαλέστερα στὴν ὀρθόδοξη αὐτοσυνειδησία, ἀφοῦ μᾶς δόθηκε ἡ εὐκαιρία, καὶ ἐδῶ καταγράφουμε τὴν προσωπικὴ μας ἐμπειρία, νὰ διαπιστώσουμε ὅτι αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς «πουλούσαμε» ὡς ὀρθόδοξο ἀπεδείχθη τελικὰ ἑτερόδοξο, καὶ μάλιστα μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἴδιων τῶν ἑτεροδόξων.

Τέλος, ὡς πρὸς τὰ εἰσαχθέντα προτεσταντικὰ στοιχεῖα στὴν ὀρθόδοξη ἀνατολικὴ παράδοση, αὐτὰ δὲν εἶναι ἀπαραίτητα καὶ ἐξ ὀρισμοῦ ὅλα ἀρνητικά, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρονται σὲ ὀργανωτικὰ καὶ ἄλλα πρακτικὰ ζητήματα, στὰ ὁποῖα πάντοτε ὑστερούσαμε.

SUMMARY

Protestant moral findings in the Orthodox East

By Prof. Ap. Nikolaidis

National and Kapodistrian University of Athens

Following Christianity's division into Eastern and Western Christendom, with the latter further splitting into Roman Catholicism and Protestantism, have surfaced, on the one hand, differentiations to doctrines and morals and, on the other hand, interactions among the three denominations. In this paper, our interest lies in influences of protestant origin on the morals of Orthodox East in academia and the ecclesiastical milieu.

Influences of this sort are either due to dialogues occurring from time to time, or to Orthodox intellectuals who have built up their academic

background in the West, or caused by propaganda, enforcement and proselytism, or even emerging by the coexistence of Orthodox and heterodox groups and individuals.

Protestant moral findings may be related, in academia, with legalism, moralism, scholasticism and anthropocentrism, and, in the life of the church, with pietism, individualism, moralism and economic rationalism. Apart from these, one may also add institutionalization or de-institutionalization of Christian life, laocratic trends, misidentifying ecclesiastical service and its actors, urges for cleansing the Church, or for its separation from the state, weakening parochial conscience, dismissing the need for church attendance, religious emotionalism, puritanistic notions and practices.

No one, however, can dismiss the fact that, notwithstanding the aforementioned negative leverage, there is also positive intake pertaining to organization and communication.